

CSONTVÁZAK A SZEKRÉNYBEN

TRENCSENYI BALÁZS

Lucian Boia:

Történelem és mítosz a román köztudatban

Ford.: András Sándor

Kriterion, Bukarest, 1999.

367 old.

1989 után a román historiográfiában lendületesen jelentkeztek a Ceaușescu-rendszer nemzeti homogenizációját kikezdeni igyekvő irányzatok.¹ Ennek a revíziós törekvésnek nemzetközileg talán leginkább elismert képviselője a bukaresti egyetem történelem-professzora, Lucian Boia. Legfontosabb munkáját, *Történelem és mítosz a román köztudatban* címmel a Kriterion kiadó jóvoltából magyarul is olvashatjuk, tavaly pedig a CEU Press angol fordításban is megjelentette.² Elmondhatjuk tehát, hogy Boia munkássága nem maradt visszhang nélkül Magyarországon, itteni recepciója azonban mind ez ideig megfelel annak a hagyománynak, miszerint a Romániára figyelő magyar tudományos közvélemény egyes román értelmiségiek saját közegükből kiragadva, kizárólag a román nacionalizmus dogmáival szembeni fellépés szempontjából olvas és értékeli. Véleményem szerint, ha valóban meg akarjuk érteni Boia munkáinak jelentőségét, érdemes életművét saját kontextusába állítva vizsgálni, amit romániai, illetve külföldi méltatói és kritikusai egyaránt gyakran elmulasztanak.³

Habár a román társadalom történeti tudata az elmúlt évtizedben pluralizálódott, a nemzeti kommunista ideológia továbbra is komoly tartalékokkal rendelkezik. Államilag támogatott hegemoniája megtört, de nem lehet azt mondani, hogy teljességgel kikerült volna az oktatási és tudományos intézményrendszerből. Így egymással párhuzamosan létező, időnként kooperáló, időnként konfliktusba keveredő narratívák és kutatóközösségek jöttek létre, amelyek részben az 1989 előtti kapcsolatrendszerekre épülnek, részben pedig azokat felülíró konfigurációk. Eltérően ugyanakkor azzal, amit a megfigyelők és résztvevők is szívesen hangoztatnak, tehát hogy egy frontális modernista-etnonacionalista szembenállásról lenne szó, a történeti tudatot befolyásolni kívánó irányzatokat leginkább egy háromszatú mezőben lehet elhelyezni.⁴

A tradicionális nemzeti-kommunista kánon sok szempontból a két világháború közötti autochtonista tendenciákat elevenítette fel, mindezt felszínes marxista terminológiával díszítve, ami az évek során egyre

inkább lekopott, és „tisztá formájában” mára e diskurzus szélsőjobboldali politikai kapcsolódásai a legerősebbek. E tábor történelemképének a középpontjában a román nép „évszázados függetlenségi küzdelme” áll, melynek mintegy eleve elrendelt betetőzése az 1918-ban létrejött Nagy-Románia. Ebből a nézőpontból tekintve a románokat örökösén a belső (fanarióták, magyarok, zsidók) és külső idegenek (az Oszmán, a Habsburg, az Orosz Birodalom, illetve általában „a nagyhatalmak”) agressziója szorongatta, a nemzetet örökösén megsemmisüléssel fenyegetve, de a népnek – nagy vezérei mögött felsorakozva – végül mindig sikerült legyőznie az áskálódókat.⁵

A második történeti narratíva igyekezett a nemzeti kánon megtisztítani a totalitáriánus elemektől, s olyan kérdéseket is megfogalmazni, amelyek nem illenek bele teljesen a nemzeti-kommunista konstrukció triumfalizmusába. Így előkerültek a XIX. század nem feltétlenül Nagy-Romániát vizionáló federalistái, az elmúlt három évszázad interetnikus viszonyainak komplikációi, vagy éppen az 1918-as uniót övező viták. Ennek az irányzatnak talán legrepresentatívabb képviselője Florin Constantiniu, aki a nyolcvanas években jócskán kivette részét a magyar historiográfiával folytatott – az

1 ■ Minderről bővebben lásd Constantin Iordachi és Trencsényi Balázs: A megújulás esélyei: a román történetírás tíz éve (1989–1999). *Replika*, 41–42. szám, 2000. november, 165–195. old. Jelen tanulmányom a fenti írás Boiát elemző alfejezetének továbbgondolása.

2 ■ Lucian Boia: *Istorie și mit în conștiința românească*. Humanitas, București, 1997. (második kiadás: 2000.) Angol fordítása: *History and myth in Romanian consciousness*. CEU Press, Bp., 2001. (A szövegben szereplő zárójeltes oldalszámok a román kiadásra vonatkoznak.)

3 ■ Az interneten böngészve a legvadabb honi hivatkozást Boiára Chrudinák Alajostól találtam, aki a Pannon Rádióban utalt rá autoritásként, azt bizonyítandó, hogy a románok történelmi tudata csupa hazugságra épül.

4 ■ A kortárs román historiográfia kérdésköréhez lásd Dennis Deletant: *Rewriting the past: Trends in contemporary Romanian historiography*. *Ethnic and Racial Studies*, 1991, 64–86. old.; Catherine Durandin: Roumanie, retour à l'histoire et revisions. *Rélations internationales*, 67 (1991), 295–298 old.; Keith Hitchins: *Historiography of the countries of Eastern Europe: Romania*. *American Historical Review*, 97 (1992), 1064–1083. old.; Paul E. Michelson: *Reshaping Romanian historiography: Some Actonian perspectives*. In: *Romanian Civilization*. 1994. I. 3–23. old.; Miskolczy Ambrus: *Eszmék és téveszmék. Kritikai esszék a román múlt és jelen vitás kérdéseit tárgyaló könyvekről*. Bereményi, Bp., 1994.; Andrei Pippidi: *Une histoire en reconstruction*. In: Antoine Marès (szerk.) *Histoire et pouvoir en Europe médiane*. L'Harmattan, Paris, 1996. 239–262. old.; és legújában Bogdan Murgescu: *A fi Istoric în anul 2000*. All, București, 2000., illetve Adrian Cioroianu: *Les avatars d'une „nation ex-communiste” – un regard sur l'historiographie roumaine ré-*

Erdély története megjelenése kapcsán kirobbant és a legfelsőbb román pártvezetés által gerjesztett – vitából.⁶ A kilencvenes években ugyanakkor a nemzeti-kommunista kánon kritikusként lépett fel, és elsősorban a román nemzettudat középkorba és kora újkorba való történetietlen projekcióját bírálta.⁷ Ugyanakkor Constantiniu és hasonló irányban gondolkodó kollégái egyáltalán nem kérdőjelezték meg a tradicionális román historiográfia központi tételeit a nemzetállamiságról.

A harmadik azonosítható tábor éppen ennek a nemzetállami logikának a kikezdésén munkálkodik. A többnyire a fiatalabb generációhoz tartozó történészek és a történeti kérdésekkel is foglalkozó társadalomtudósok – mint Sorin Mitu, Florin Gogiltan, Ovidiu Pecican, Victor Neumann, Valeriu Leu, Toader Nicoară, Simona Nicoară, Maria Crăciun vagy Ovidiu Ghitta – igyekeznek a nemzetállami diskurzust relativizálni, illetve a regionalizmus, az etnikai identitások pluralitása és a nemzeti önazonosság konstruáltsága szempontjából újragondolni. A revizionista történészeknek sikerült bizonyos pozíciókat kiharcolniuk, de törekvésüket, hogy új szemléletű tankönyvekkel a történeti köztudatot is átrajzolják, nem koronázta osztatlan siker.

Kelet-közép-európai társaihoz hasonlóan a román historiográfia is mélyen átpolitizált, ugyanakkor a történeti narratívák nem váltak szét politikai székértáborok szerint. Az 1996 és 2000 között kormányzó Nemzeti Parasztpárt kulturális referenciarendszerében például éppúgy fellelhetők voltak az autochtonista elemek, mint a modernista szimbólumok, és ez a jelenleg kormányzó technokrata-posztkommunista elite is igaz. Ugyanakkor viszont a múlt nagyon is legitimációs eszköz, s a különféle politikai csoportok

cente. In: *Nation and national ideology. Past, present and prospects*. New Europe College, București, 2001. 352–376. old. 5 ■ Jellegzetesen ilyen munka a Gheorghe Funar által szponzorált Erdély-történet: Anton Dragoescu (szerk.): *Istoria României. Transilvania* (Editura George Barițiu, Cluj, 1997–99). 6 ■ A román nemzeti kommunista vezetés már az *Erdély története* 1986-os megjelenése előtt támadást indított a magyar historiográfia ellen és a rendszer „hivatalos történései” (Mircea Mușat, Ștefan Ștefanescu, Ștefan Pascu) a legkülönbözőbb hazai és nemzetközi fórumokon igyekeztek „leleplezni” a magyar történelemhamisítást. A konfliktus rövid összefoglalását lásd Vincze Gábor cikkében: Magyarellenes hecckampány Romániában. *Beszélő*, 1999. 7–8. szám, 146–148. old. A vita egyes kulcsszövegei hozzáférhetők a Péter László által szerkesztett tanulmánykötetben: *Historians and the History of Transylvania*. Boulder: East European Monographs, Bp., 1992.

7 ■ Florin Constantiniu: *O istorie sinceră a Poporului Român*. Univers Enciclopedic, București, 1997.

8 ■ Vlad Georgescu: *Politică și istorie: Cazul comuniștilor români, 1944–1977*. Első kiadás: Ion Dumitru Verlag, München, 1981.; második kiadás: Humanitas, București, 1991.; az 1989 előtti román historiográfia értékeléséhez lásd még Șerban Papacoste: *Captive Clio: Romanian historiography under communist rule*. In: *European History Quarterly*, 26 (1996), 181–209. old.

9 ■ Katherine Verdery: *National ideology under socialism: Identity and cultural politics in Ceaușescu's Romania*. University of California Press, Berkeley, 1991. Román fordítása: *Compromis și rezistență: Cultura română sub Ceaușescu*. Humanitas, București, 1994.

10 ■ Sorin Alexandrescu: *Paradoxul român*. Univers, București, 1998.

gyakran használnak egymás ellen „történeti” érveket. Ebben a kulturális közegben nem véletlen, hogy maga a nemzeti historiográfia vált a szemben álló kulturális irányzatok egyik legfontosabb csataterévé, s hogy a szereplők e hagyomány különböző szeleteit igyekeznek egymás ellen forgatni.

Tekintve, hogy a Ceaușescu-rezsim öngazolása éppen a történeti narratívára épült, az elmúlt évtizedben a historiográfia a román társadalomról szóló viták egyik központi problémája volt. Az alapkérdés természetesen az, hogy mi okozta a román kommunista elit ideológiai fordulatát, hogyan vált a két világháború közötti nacionalista érvkészlet a kommunista rendszerlegitimáció elsőrendű eszközévé, és hogyan lehet felszámolni a nemzeti-kommunista ideológiai hagyatékot. Romániában csak 1989 után jelenthetett meg a kommunista vezetés és a történetírás viszonyának első – eredetileg Németországban publikált – feldolgozása az emigráns történész Vlad Georgescu tollából. Georgescu azt a folyamatot mutatta be, ahogy a külpolitikai irányváltással párhuzamosan az ötvenes-hatvanas években a hivatalos historiográfia beemelte a két világháború közötti nacionalista történészgeneráció legfontosabb képviselőit, s végül az általuk kidolgozott nemzeti kánon lépésről lépésre kiszorította a sztálinista paradigma elkötelezettjeit, sőt a párt programjában is megjelent.⁸

Ennek a folyamatnak a legigényesebb, bár sok szempontból vitatható elemzését Katherine Verdery amerikai antropológus adta, aki a hetvenes-nyolcvanas évek román protochronizmusát a kommunista rendszer kvázipiaci mechanizmusainak és a különféle értelmiségi csoportok közötti, a szimbólumok kiszajátítására irányuló versengésének keretében igyekezett kontextualizálni.⁹

Az 1989 után Romániában is elinduló vita több új aspektust is felvetett. A nemzeti kommunista tradíciótól egykor elhatárolódó idősebb történészek közül többen – így például Alexandru Zub, vagy az időközben elhunyt Alexandru Dușu – a két világháború közötti kánont próbálták meg modernizálni, és kortárs európai módszertani referenciákkal összekapcsolni. Az irodalomtörténész Sorin Alexandrescu pedig a román nemzetkarakterológiai diskurzust aktualizálva igyekezett egy konzervatív-liberális „metahistoriográfiai” kánont konstruálni, amely a nemzeti sajátosságokat tematizálja ugyan, de igyekszik azokat európai keretek közé illeszteni és megszabadítani a traumatizált öngazolás gesztusaitól.¹⁰

A „revizionista” történészek eközben egyrészt a történeti konstrukciók imagológiai vonatkozásaira koncentráltak, másrészt pedig a nemzetállami narratívával ellentétes regionális hagyományokat igyekeztek feltárni. Ennek az irányzatnak a legfontosabb képviselője a román historiográfiatörténet témájában Lucian Nastasă, aki a századforduló vitáit elemezve mutatta ki, hogy az etnonacionalista kánon e generáció gondolkodását is meghatározta, és a kritikai irányzatok, mint például a pozitívizmus, végül nem tudták meg-

törni a romantikus historiográfia dominanciáját.¹¹ Nastasă tehát nem azt állítja, hogy egyáltalán ne lett volna pozitivisták történetírás Romániában, hanem arra hívja fel a figyelmet, hogy e tudományos paradigma meghonosodása egybeesett a „nemzeti kultúra” intézményesítésével, s így a pozitivisták „projektet” jellemző forrásfeltáró és szövegkiadó munka egy gyökerében *nemzeti romantikus* kulturális és politikai konstrukciót volt hivatott alátámasztani.

Ebben a tudományos dialógusban különleges helyet foglal el Lucian Boia, hiszen ő kérdőjelezte meg a legkoherensebb módon a „nemzeti” historiográfiai kánon egészét. Habár általában a „revizionista” táborba szokták sorolni, institucionális értelemben igyekezett fenntartani területenkívüliségét és a frontális konfliktusokból rendre megpróbált kimaradni. Történelmi szocializációját tekintve egyébként a hagyományos historiográfiai iskolából jön. Eredeti kutatási területe a XIX. századi román nemzeti törekvések nyugati szláv kapcsolatrendszere volt. Első kötetét az erdélyi román nemzeti mozgalom egyik vezetőjéről, Eugen Brote-ról írta. A hetvenes–nyolcvanas években pedig azon kevés román történészek egyike volt, akik – többé-kevésbé a rendszer áldásával – bekapcsolódhattak a nemzetközi tudományos vérkeringésbe. Személyes áttörését az 1980-ban Bukarestben rendezett Történelmi Világkongresszus jelentette, amikor egyes fiatal román kutatók a rendszer önreprezentációs igényéből fakadó, pillanatnyi ideológiai enyhülést kihasználva igyekeztek valamilyen nyugati kapcsolatrendszert kialakítani, és néhányan közülük ezt követően is aránylag rendszeresen tudtak külföldön publikálni.

A hetvenes évek végétől több, az európai historiográfia történetét bemutató hazai és külföldi kötet szerzője, illetve szerkesztője volt.¹² Ezzel párhuzamosan a nyolcvanas évek elején kezdett el foglalkozni a földönkívüliekről alkotott képzetek történetével.¹³ Minden látszat ellenére ez az érdeklődése nem volt fényévnvi távolságra a romániai valóságtól, hiszen a *science fiction* mint műfaj Romániában rendkívül népszerű volt, és komoly irodalomelméleti érdeklődést is ihletett. A sci-fi problematikájának eme elterjedtsége indirekt módon összefüggött a Ceaușescu-rendszer propagandájának futurológiai aspektusaival (Alvin Toffler, mint arra Tamás Gáspár Miklós rámutatott, Románián kívül a szocialista tábor egyetlen országában sem volt „kötelező olvasmány”), és azzal is összefüggött, hogy míg *expressis verbis* nem lehetett a kommunista propagandát utópikusnak bélyegezni, a tudományos fantasztikus irodalomról való elemző beszéd mégis rendelkezett egyfajta átvitt kritikai éllel. Továbbra is ezen a csapásirányon haladva, a nyolcvanas–kilencvenes évek fordulójától kezdve több kötetet is publikált Franciaországban a képzeletbeli történelmi konstrukciók (marslakók, utópizmus, aranykorlegendák, a „más-ság”) szerkezetéről, illetve a kommunista ideológia mitikus alapstruktúráiról.

Boia minden könyvének az a gondolat a kiindulópontja, hogy nem létezik „objektív” történelmi tény, csak imaginárius konstrukció: „A történelem nem realitás, hanem reprezentáció.”¹⁴ Az, hogy történelmi érvekkel bármit és bárminek az ellenkezőjét is be lehet bizonyítani, Boia szerint még nem jelenti azt, hogy a történelmi tapasztalatot leképező narratív struktúrák ne rendeződnének nagyon is törvényszerű alakzatokba: „a legegyszerűbb reprezentációtól a legtudományosabb konstrukciókig minden az agyunkon, a képzeletünkön megy keresztül”, s ebből fakad „egy jellegzetes történelmi logika, a múlt feldolgozásának és aktualizációjának sajátos mechanizmusa”.¹⁵ Ennek a logikának az alapvető struktúrái közé tartozik Boia szerint egy *transzcendens létező*, vagy a *test-lélek kettősség* feltételezése, éppúgy, mint a „mi és ők”-szembeállítás vagy az *egységesség elve*. A történelmi normatív politikuma is ezeken a logikai struktúrákon keresztül hat, és ezek hozzák létre a múlt jellegzetes értelmezéseit a *jövő megelőlegezésének*, a *történelemből való kimenekülésnek*, vagy éppen az *ellentétek harcának* sokszínű modelljeiben.

Ez a logika Boia szerint azonban nem kizárólag kognitív szerkezetünkben gyökerezik, hanem történetileg „hagyományozódik”. Így tehát az európai kultúrkör esetében egyáltalán nem szabad asszociációk teremtik az új mítoszokat, hanem egy nagyon is

11 ■ Lucian Nastasă: *Generație și schimbare în istoriografia română: Sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX*. Presa Universitară Clujeană, Cluj, 1999.

12 ■ *Mari istorici ai lumii*. Editura Universității, București, 1978. *Great historians from antiquity to 1800: an international dictionary*. Greenwood Press, New York, 1989. *Great historians of the modern age: an international dictionary*. Greenwood Press, New York, 1991.

13 ■ *L'Exploration imaginaire de l'espace*. La Découverte, Paris, 1987.

14 ■ *Jocul cu trecutul: istoria între adevăr și ficțiune*. Humanitas, București, 1998. 15. old.

15 ■ *Uo*. 6. old.

16 ■ *Pour vivre deux cents ans. Essai sur le mythe de la longévité*. Inpress, Paris, 1998. Román fordítása: *Mitul longevității. Cum sa trăim două sute de ani*. Humanitas, București, 1999. 19. old.

17 ■ *History and myth in Romanian consciousness*, előszó, 4. old.

18 ■ *La Fin du monde. Une histoire sans fin*. La Découverte, Paris, 1989. Román fordításban: *Istoria sfârșitului lumii: o istorie fără de sfârșit*. Humanitas, București, 1999. 226. old.

19 ■ *La mythologie scientifique du communisme*. Paradigme, Caen, 1993. Román fordítása: *Mitologia științifică a comunismului*. Humanitas, București, 1999.; illetve az általa szerkesztett kétkötetes tanulmánygyűjtemény: *Miturile comunismului românesc*. Editura Universității, București, 1995–1997.

20 ■ *Jocul cu trecutul*, 5. old.

21 ■ *Uo*. 6. old.

22 ■ *Pour une histoire de l'imaginaire*. Les Belles Lettres, Paris, 1998. Román fordításban: *Pentru o istorie a imaginarului*. Humanitas, București, 2000. 208. old.

23 ■ *Uo*. 9–11. old.

24 ■ Legfontosabb hivatkozásai: André Reszler: *Mythes politiques modernes*. PUF, Paris, 1981.; illetve Christian Amalvi: *De l'art et la manière d'accueillir les héros de l'histoire de France: essais de mythologie nationale*. Michel, Paris, 1988.

25 ■ *Două secole de mitologie națională*. Humanitas, București, 1999. 12. old.

26 ■ Carlton Hayes: *Nationalism: A Religion*. Macmillan, New York, 1960.

pregráns hagyatékot értelmezünk időről időre újra. Ahogy a hosszú élet mítoszáról szóló kötetben kifejti, minden fontosabb eszménk csírájában megtalálható a klasszikus mitológiában.¹⁶ A mítoszok kultúránk legmélyebb közös nevezőjét jelentik: Boia egészen odáig megy, hogy kijelenti, a mítosz tesz bennünket emberré – „különböztet állatok vagy robotok lennénk”.¹⁷

A képzeletbeli konstrukciók beépülnek cselekvésünkbe, tehát maguk is a „valóság” részévé válnak. A világvége szimbolikájáról írott kötetében Boia ennek a meglátásnak jegyében követi végig, hogyan funkcionál egy mítosz a történelem során, illetve hogyan válik a „képzeletbeli” konstrukció a társadalmi-politikai-kulturális életszférák nagyon is „valóságos” és aktív alkotóelemévé. Boia megfogalmazásában: „A világvége aktív résztvevője a történelem dinamikájának. Egyszerre tükröz egy elutasító és egy konstruktív hozzáállást, válságjelenség és ugyanakkor az életerő jele.”¹⁸ Hasonló módon építkezik, bár kevesebb politikai vonatkozással bír a „hosszú élet mítoszát” feldolgozó kötet is, amely ugyancsak egy adott mitológemát követ végig a legkülönbözőbb történeti kontextusokban – a klasszikus antikvitástól egészen napjainkig.

Egybevág ezzel a gondolatmenettel Boiának az a törekvése is, hogy a kommunista ideológiát szekularizált eszkatológiaként ragadja meg. Véleménye szerint ugyanis nincs másról szó, mint racionalista nyelven kifejezett millenarizmusról, hiszen a ráció fényében az emberiség archetipikus mítoszai nem tűnnek el, csak éppen „tudományos rendszerré szerveződnek”.¹⁹

Ezekből a megfogalmazásokból is látható, hogy Boia sokat merített a francia *posztstrukturalista* társadalomelméleti hagyományból. Egyik kötetében így foglalja össze módszertani elkötelezettségét: „A történetírást illetően azokkal az értelmezőkkel érzek közösséget, akik a *szövegeket* vagy a *diskurzusokat* a múltra irányuló, aránylag önálló, ugyanakkor az emberi képzelet szerkezetétől és az ideológiák működésétől függő képződményekként vizsgálják.”²⁰

Az „elbeszél” történelem Boia számára amellet, hogy igen önkényes diszkurzív konstrukció, nagyon is fontos társadalmi kohéziós erő: „a kollektív tudat kifejeződésének közege.”²¹ Ebben az értelemben mítosz és hatalom szférái összefonódnak. Boia megfogalmazásában: „a mítosz mindig a hatalom megalapozását jelentette.”²² Ez a mitológiaértelmezés ugyanakkor nem ágyazódik egy Foucault-éhoz hasonló, hatalomcentrikus episztemológiába, hiszen Boia egyértelműen elutasítja a nyelvi determináció gondolatát, és azt sem gondolja, hogy a hatalmi struktúrák egyoldalúan „generálnák” a mítoszokat.

Módszertani forrásairól szólva Boia úgy fogalmaz, hogy a *nouvelle histoire* kérdésfeltevéseiből indult ki, s ezt a megközelítést igyekezett kiterjeszteni a politikai mitológiák – és egyáltalán a képzeletbeliség struktúráinak – problémakörére, amelyet véleménye szerint

ez a tradíció egyáltalán nem kezelte fontosságához mérten.²³ Problémafelvetésének szempontjából alapvető fontosságú Raoul Girardet *Mythes et mythologies politiques* (Paris, 1986) című könyve, és további módszertani referenciái is főként a frankofón politikaelméleti és kultúrtörténeti szakirodalomra koncentrálnak.²⁴ Emellett nyilvánvalóan fontosak számára az elsősorban angolszász – irodalomelméleti gyökerű – *narrativista* historiográfia-elméletek (például Hayden White) is, habár a francia tradícióhoz képest kevésbé intenzíven hivatkozik rájuk. Harmadrészt pedig nem elhanyagolható Mircea Eliade mítosz- és szakralitáselméletének Boiára gyakorolt hatása sem.

Mint láttuk, Boia értelmezésében a „képzeletbeli” nem monadikusan magába záródó rendszer, hanem dinamikus kapcsolatban áll – azaz összekapcsolódik és szembeszáll – a „külső valósággal”. Mindez annyit jelent, hogy szerzőnk igyekszik egyfajta középútra kijelölni a (poszt)strukturalista és historicista elméletek között. Egyrészt állítja a „képzeletbeli” transzhisztorikusságát, tehát hogy különböző történeti szituációkban lényegében hasonló mitológemák aktiválódnak, másrészt viszont a képzeletbeli elemek játéka különböző szituációkban különböző kombinációkat hoz létre, amelyek utána maguk is ilyen imaginárius konstrukcióvá válva szervezik a gondolkodásunkat. Ebben az értelemben a történész alapvető feladata az archetipusok történetének feldolgozása, de ezzel nem elégedhet meg, hiszen ugyanakkor egy adott hagyományon belül kialakult mitológiai konstrukciókat is a lehető legpontosabban fel kell tárnia.

A mitikus struktúrák társadalmi működése Boia értelmezésében a szakralitás antropológiai kategóriájához kapcsolható. Véleménye szerint nem igaz az az állítás, hogy a szakrális szféra a modernitásban kiürült volna, inkább arról van szó, hogy a klasszikus teista formációk helyét szekuláris „bálványok” vették át, mint például a nemzetállam, amely a XIX. század óta az emberi cselekvések és erkölcsi viszonyulások normatív középpontját alkotja, ugyanúgy, mint a középkorban a teológia.

Lényegében erre a gondolatmenetre épül a „nemzeti mitológiákról” írott elméleti esszéje is. Szerinte a nacionalisták „egy kvázivallásos ideológia hívei”.²⁵ Így nacionalizmus-elméletében, habár több ponton átveszi Benedict Anderson, Ernest Gellner és Eric Hobsbawm idevágó gondolatait is, olyan, manapság kevésbé hivatkozott elemek is előbukkannak, amelyek például a század közepén alkotó Carlton Hayes vetett fel, a nacionalizmus szekularizált vallási természetéről értekezve.²⁶

Ugyanakkor Boia itt is igyekszik a politikai mítoszokat történeti kontextusokra vetítve vizsgálni, figyelembe véve a mitológemák „vándorlását”, azaz az egyik társadalmi és kulturális közegekből a másikba való átvételüket – jóllehet, nem mindig tudja a konkrét szituációt megfelelően elemezni. Így például különleges figyelmet fordít a francia nemzetállami mitológia kelet-

európai átvételére, s így a XIX. századi magyar kontextusra is, mely szerinte jó példa arra a folyamatra, ahogy egy, a franciától gyökeresen eltérő politikai közeg ezt a modellt meghonosítani igyekezett. Boia – igen elnagyolt – értelmezése szerint itt a sikertelen adaptáció paradigmatis eseteivel állunk szemben: habár a homogén nemzetállam mítoszának hatásmechanizmusai mindkét esetben hasonlóak voltak, a társadalmi előfeltételek különbözősége miatt a magyar asszimiláló nemzetkonceptió totális kudarcba fulladt.²⁷

Boia olvasatában a modernitást a nemzetállami mítoszok és a történelmi konstrukciók rendkívül szoros kapcsolata jellemzi. A nemzeti egység megteremtését kitűző mozgalmak ugyanis a múlt „meghódítására” törekcsenek: „e projektek nem az emlékezetünkben őrzött történelmi tényekben gyökereznek”, hanem épp ezek a vállalkozások teremtik és megszerezik a történelmi reprezentációkat – „amelyek képesek behatolni a kollektív emlékezetbe, követkecsésékképp aktív, gyakran döntő politikai faktorrá tudnak válni”.²⁸

E gondolatmenetek jelentik az elméleti keretet Boiának a román historiográfiai hagyományt feldolgozó munkáihoz is, amelyekben a „kommunizmus mítoszaitól” a nemzeti identitást konstituáló posztromantikus legendáriumig minden román kulturális mitológiát igyekezett dekonstruálni. A román könyvpiacra 1995-ben jelent meg az első ilyen témájú, általa szerkesztett kötet, melynek esettanulmányai a román történelmi tudat legaktuálisabb kérdéseit elemezték a mítoszképzés dinamikájának szemszögéből.²⁹ Legambiciózusabb kísérlete pedig kétségtelenül a *Történelem és mítosz a román köztudatban* volt, amely 1997-ben jelent meg. A könyv alapanyagát egyébként Boia a hetvenes években általa írott román historiográfiatörténelmi egyetemi jegyzetből merítette, amelyet a nyolcvanas–kilencvenes években kidolgozott politikai mitológiaelmélet segítségével „áramvonalasított”.

Ebben a kötetben érezhető leginkább Eliade mítoszértelmezésének hatása. A mitológia Boia számára is normatív keret – „a kozmikus és társadalmi jelenségek magyarázatára szánt, a közösség alapértékeivel szoros kapcsolatban álló és annak kohézióját biztosítani törekvő imaginárius konstrukció” –, amely egyben „értelmezési rendszert és etikai kódot, illetve viselkedésmódellet” hordoz, s ebben az értelemben a politikai-kulturális közösség működésének alapvető létfeltétele (8. old.).

A román kontextusban a mitikus konstrukciók problémájának felvetése speciális hangsúlyokat kap. A két világháború közötti időszakban ugyanis a román értelmiség jeles képviselői épp az igyekeztek, hogy a nemzeti mitológiát tematizálják, és ennek segítségével egy új, autochtonista filozófiai hagyományt teremtsenek, olyan új román nemzeti diskurzus alapját vetve meg ezzel, amely épp a történelmiesség mögött húzódo mitikus regiszterekre épült.³⁰

Mindennek az adott különleges aktualitást, hogy a nemzeti metafizikát teremtő kulturális elit képviselői –

Nae Ionescu, Lucian Blaga, Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica, Mircea Vulcănescu – 1989 után lényegében a román értelmiség meghatározó szellemi referenciáiként szolgáltak, miután a generáció szellemi hagyatéka a hetvenes–nyolcvanas években igen bonyolult módon – a vezető szerepét fokozatosan elvesztő történelmi materializmussal hol szemben állva, hol azt valamiképpen felülírva – egyszerre volt a nemzeti-kommunista ideológia „belső ellenzéke” és legitimációs partnere.³¹ Boia viszonya is igen ambivalens ehhez a hagyományhoz: mint láttuk, Eliade mítoszmélete például komoly hatást gyakorolt rá, ugyanakkor a két világháború közötti „neonacionalista” értelmiségi mitológéákat egytől egyig az antidemokratikus és elvetendő mezőbe sorolta.

Boia szerint a történészek abban a különleges helyzetben vannak, hogy egyrészt a kulturális hagyomány állandó újrairói, s mint ilyenek, mítoszok teremtői; másrészt viszont mint a „tudományos igazság és elfogulatlanság” normáit interiorizáló szakemberek, a mitológikus konstrukciók legavatottabb kritikusai is. Ahhoz, hogy egyáltalán értelmes történelmi és politikai diskusziót lehessen folytatni, néhány alapvető szellemi „ővintézkedést” kell tenni. Boia a román kulturális kánon revíziójának kulcsát a *történelmi objektivitás* illúziójának lerombolásában látja. Véleménye szerint az objektivitás imperatívusza hamis dilemmába zárta az 1989 után történelmi igazodási pontot kereső közgondolkodást: vagy végső soron nem is sérült a történelmi igazság a kommunizmus alatt, és akkor minden „úgy van jól, ahogy van”, vagy pedig „meghamisították a történelmet”, akkor pedig vissza kell állítani a nagybetűs Történelmi Igazság uralmát (gyaníthatóan az 1945 előtti historiográfiai paradigmákhoz igazodva). Eme zsákutcsás kérdéscsélvetés helyett Boia szerint a román társadalomnak azzal a ténnyel kellene végre szembenécsnie, hogy a történelmi „igazságok” episzte-

27 ■ *Două secole de mitologie națională*, 26. old.

28 ■ *Uo.* 35. old.

29 ■ *Mituri istorice românești*. Editura Universității, București, 1995.

30 ■ A román nacionalista értelmiségi mozgalom történelmének leginkább hozzáférhető feldolgozásai: Leon Volovici, *Nationalist ideology and anti-semitism: the case of Romanian intellectuals in the 1930's*. Pergamon Press, Oxford, 1991.; Irina Livezeanu: *Cultural politics in Greater Romania: Regionalism, nation building, and ethnic struggle, 1918–1930*. Cornell University Press, Ithaca, 1995.

31 ■ E kétsőség szimbolikus figurája a filozófus Constantin Noica. Lásd Katherine Verdery fentebb már idézett kötetét, illetve Alexandra Laignel-Lavastine disszertációját: *Nationalisme et modernité. L'itinéraire d'un philosophe est-européen, Constantin Noica*. Párizs, 1998. Román fordítása: *Filozofie și naționalism. Paradoxul Noica*. Humanitas, București, 1998.

32 ■ *History and myth in Romanian consciousness*. Előszó, 25. old.

33 ■ A *junimizmus* az 1860-as években laşiból elindult kulturális és politikai irányzat, mely élesen bírálta az előző – romantikus – nemzedék túlhajtott „nyugatoságát”, és a nemzeti liberális politikai és társadalmi programmal egy organikusabb fejlődési módellet igyekezett szembeszegecsni. A mozgalom emblematikus figurája a politikus és kulturális közíró, Titu Maiorescu volt.

mológiai státusa igencsak kérdéses – hiszen a nemzeti-kulturális identitás maga sem tényekben, hanem mítoszokban gyökerezik.

A gondolatmenet másik sarkalatos pontja annak dokumentálása, hogy a román kommunista történelemkép a kezdeti hezitáció ellenére lényegében a XIX. században kikristályosodott nemzeti mitológiát folytatta. A két központi mítosz – haladás és nemzet – már a „48-as” nemzeti romantikus generációnál (a *pașoptistáknál*) is megjelenik. Boia véleménye szerint a *romantikus kánon* ebben az értelemben végzetesen összecsúszott a román nemzeti identitásnarratívával. Ahogy a kötet angol kiadásának előszavában leszögezi, „még mindig nem sikerült kimásznunk a XIX. századból”.³²

Elemzésével két értelmezési hagyományt sikerült egymáshoz illesztenie. Gondolatmenete nyilvánvalóan párhuzamba állítható azokkal a munkákkal (pl. az eszmetörténész Elena Tacciu vagy az irodalomtörténész Paul Cornea írásaival a hetvenes–nyolcvanas évekből), amelyek a romantika mítikus identitáskonstrukcióját a nemzeti identitás konstitutív elemeként írták le. Mindezt azonban összekapcsolta a nemzeti kommunizmus historiográfiai genezisének elemzésével, melynek első feldolgozása Vlad Georgescu nevéhez fűződik; igaz, ő lényegében megállt a két világháború közötti generációnál. Boiának mindezt sikerült egy koherens értelmezési keretbe helyeznie, s így a nemzeti romantika és a nemzeti kommunizmus kapcsolatát minden addigi kísérletnél koncepciózusabb módon megragadnia. Ezzel természetesen teljes mértékben kihúzta a talajt az alól a – román véleményformáló értelmiség jelentős részét uráló – meggyőződés alól, miszerint a Ceaușescu-rendszer ideológiája egyfajta anomália volt, amely kizárólag egy örült diktátor személyes ambícióiból fakadt, és így csakis a „valódi” nemzeti hagyományok *meghamisításaként* írható le.

Tovább folytatva a gondolatmenetet, Boia leszögezi, hogy ebben az értelemben 1989 sem jelent valódi töréspontot – a nemzeti-kommunista kánon kontinuitása lényegében töretlen volt, hisz mind a közoktatás, mind pedig a politikai-kulturális közbeszéd érintetlenül hagyta azokat az alapító mítoszokat, amelyeket még a forradalmi romantika teremtett meg. E kontinuitás Boia szerint jól megfigyelhető például a dunai fejedelemségeket egyesítő Alexandru Ioan Cuza megítélésében, akit a Ceaușescu-rezsim egyfajta előképnek tekintett, s akinek a kritikátlan pozitív képe az 1989 utáni tankönyvekben is megmaradt.

A cél ezzel együtt nem lehet a nemzeti mitológia „eltörlése”, hiszen minden nemzetnek megvannak a maga mítoszai. Boia szerint a történész feladata inkább bizonyos „kártékony” – a demokráciának ellentmondó és a modernizációt gátló – mítoszok „kiktatása” lenne. Nem kérdés, „a románok a jövőben is idézni fogják az ősi múltat, s abban, hogy így cselekszenek, nincs is semmi kivétlnivaló”. A történe-

szeknek viszont arra kell törekedniük, hogy „behatoljanak az alapítási vagy kontinuitásmitoszok működésének logikájába” és aktualizációjuk folyamataiba, azaz hozzáférjenek egy adott diskurzus „genetikai kódjához” (122. old.). Szerzőnk ennek a programnak a jegyében tekinti át a XIX–XX. század román történelemkonstrukcióit, arra koncentrálva, hogyan fonódik össze a politikai legitimitáció igénye a történeti diskurzussal, és hogyan emelkedik ki a politikai modernitásra jellemző, kontinuitást hangsúlyozó eszmerendszer.

A kötet talán leginnovatívabb részletei a különböző román kulturális hagyományok mélyreható elemzései, melyek azt vizsgálják, hogy az adott ideológiák hogyan formálták a nemzeti mitológiát. Boia így többek között kimutatja a *pașoptista* romantikus-liberális történelemkép mítikus vonásait, miközben utal arra a hagyományos értelmezésekben elhanyagolt aspektusra, miszerint éppenhogy nem a történeti kontinuitásban gondolkodó konzervatívok, hanem a közvetlen múlttal szakítani törekvő radikálisok építettek mítikus régmúlt-konstrukciókat. Boia történeti mítoszelméletének egyik igen figyelemre méltó gondolata, hogy rendszerint az hivatkozik inkább a régmúltra, aki gyökeresen szakítani akar a közelmúlttal, hiszen éppen a jövőorientált törekvés dinamikája aktiválja az archaikus régiséget.

A forradalmi romantika kulturális modalitásával szembeszegülő *junimista* iskola elemzésével pedig azt mutatja meg, hogy egyes mítikus konfigurációk lerombolása nem – a csak a pozitivisták álomvilágában létező – „objektív tényekhez” vezet, hanem újabb, de más karakterű mítoszok születéséhez (48. old.).³³ A román kultúrtörténet klasszikusai lényegében elfogadták a *junimisták* önértelmezését, és ebben az ideológiában szakítást láttak a romantikus mítosszal. Boia azonban igen meggyőzően érvel amellett, hogy e „kritikai fordulat” jelentősége nem a tökéletes demisztifikációs programban volt, hanem abban, hogy a romantikus nacionalizmus klasszikus kánonját a brutális *junimista* kritika után már nem lehetett „egy az egyben” komolyan venni. Ugyanakkor mindez nem a romantikus hagyomány teljes összeomlását jelentette, sokkal inkább integrációját.

Ennek a gondolatmenetnek a része Boia igen kiegyensúlyozott Iorga-értelmezése is, azzal együtt, hogy Iorga életművét lényegében lehetetlenség röviden összefoglalni, s nemcsak azért, mert gigantikus mennyiségű publikációt hagyott maga után, hanem azért is, mert írásaiban az adott politikai helyzettől függően a lehető legváltozatosabb álláspontokat képviselte. Boia konklúziója, miszerint Iorga *egyszerre volt nacionalista és európeér*, az általa vizionált Európa azonban éppenséggel az egymás mellett létező autark nemzetállamok Európája volt – s mint ilyen ma már nem jelenthet releváns kiindulási pontot –, merész kritika, különösen annak fényében, hogy végső soron a román historiográfia majdnem teljesen konszenzuális „kultúrhéroszáról” van szó. Iorga munkásságát

ugyanis, amennyire lehetett, a nemzeti-kommunista kánon is integrálta (amit megkönnyített az az életrajzi tény, hogy Iorgát a vaskárdisták gyilkolták meg), miközben baloldalinak igazán nem mondható politikai és történelmi hagyatékát természetesen az anti-kommunista tábor is magáénak vallotta.

Ha a *junimista* hagyományt egészében nem tekintette is gyökeres szakításnak a romantikus mitológiával, Boia implicit módon mégiscsak igyekezett genealógiát teremteni a romantikus kánon alternatívájának. Ez a meglehetősen heterogén csoport Boia értelmezésében magába foglalja a századfordulón alkotó és a *junimistáktól* induló Ioan Bogdant és Dimitrie Onciult, a szélsőjobbról 1945 után a kommunista kánonba átkeveredő Petre Panaitescut, de még a korai sztálinista antinacionalista historiográfia atyját, Mihai Rollert is. Ami a jelentős divergenciáik ellenére összetartja őket, az a román „etnomitológia” kritikája, mégpedig elsősorban a nemzeti kultúra szláv összetevőinek elismerése és a „tisztá” latin eredet legendájának elvetése.

Amellett, hogy felhívta a figyelmet a posztromantikus mitológia kontinuitására, Boia igyekezett az egyáltalán nem elhanyagolható ideológiai diszkontinuitásokat is megragadni. Értelmezésében az 1918 utáni időszak hozza el a tömegpolitika romániai beköszöntésével együtt járó új típusú nacionalizmust. Ennek az „integrata” nacionalizmusnak a történelmi mitológiája azonban éppen nem a demokratikus rendszer legitimitációjára, hanem sokkal inkább egyfajta etnopolitikai diskurzus és praxis alátámasztására irányult. Az 1945 utáni historiográfiai mítoszok tulajdonképpen ennek a mutans diszkurzív modernizációnak a logikus következményei – a protokronizmus prehisztorikus időtlenségbe hanyatló dákoromán-kontinuitás kultusza is a politikai modernitás megjelenése, amelyben az alapító gesztusok szimbolikus ismétlődése a múlt feneketlen kútjába regrediál (83. old.).

Boia értelmezésében ugyanis a premodern mítoszok lényege éppen a töredékesség – az alapítás kozmikus kezdete, a folyamatosság megtörése, a „*novus ordo saeculorum*” –, míg éppen a modern mítoszok épülnek a történelmi kontinuitásra.³⁴ A román protokronista nacionalizmus tehát olyan alternatív modernitás, amely végletekig fokozza a homogenitás vízióját, anélkül azonban, hogy a politikai modernitás többi vívmányát, például a képviselési demokráciát képes lenne meghonosítani. Boia gondolatmenete ebben az értelemben igen közel kerül a Romániával foglalkozó francia antropológus, Claude Karnoouh értelmezéséhez, aki a Ceaușescu-rendszer nemzeti homogenizációs törekvését és a nemzeti specifikum tematizálását összekapcsolta a premodern – és szerinte lényegesen élhetőbb – társadalmi és kognitív struktúrák összeomlásával.³⁵

A kontinuitás mítosza mellett Boia végigveszi a román politikai-kulturális közbeszéd összes markáns toposzát, beillesztve őket a mítikus struktúrák közé.

Ilyen konstrukciók a *nemzeti egység*, a *nemzeti specifikum*, a *vezér* vagy az *etnikus másság* mitológemái. Különlegesen fontosak, s itt Boia interpretációja megint csak érintkezik Eliade gondolatmenetével, a *történelem előli menekülés* toposzai, amelyek társadalmi-kulturális krízishelyzetekben aranykorlegendák, utópisztikus képzetek vagy a millenarizmus formájában törnek felszínre. Ez az „önvédelmi mechanizmus” arra törekszik, hogy a szakrális és profán aspektusokat egyesítse, és a transzcendens szférába kilépve valamiképp szimbolikusan helyreállítsa a közösség megbomlott rendjét.

Ha nem tudjuk is a mítoszokat kikapcsolni az életünkől, mindenképp szükség van a domesztikációjukra.³⁶ Mindez azonban egyáltalán nem jelenti a nemzeti szimbólumok feladását. Boia lényegében minden megszólalásában igyekszik a történeti tudatot illető reformjavaslatait egy olyan *patrióta diskurzus* keretei közé illeszteni, melynek gyújtópontjában az ország európaizálása, a román társadalom szellemi modernizációja áll. Tehát a bezárkózó ideológiával egy „fordított” nacionalizmust igyekszik szembe-szegezni – véleménye szerint egy román hazafi a kilencvenes években csakis Európa-párti lehet.

Boia értelmezésében a sikeres „felzárkózáshoz” elengedhetetlen az olyan mítikus konstrukcióktól való teljes megszabadulás, amelyek a románokban kizárólag a traumatizáltság tudatát erősítik. Annál is inkább, mert a román társadalom előtt álló nagy döntések, mint például az európai integráció kérdése, láthatóan függetlenek mindenfajta normatív múlttól, s így a társadalom válaszait nagyban torzíthatják az olyan „dareakciók”, amelyek a nemzeti mitológiából táplálkoznak.³⁷ A történelmi feladatok nyilvánvalóvá tenni, hogy a történelemnek nincs „üzenete”, s az, hogy a nemzeti mitológia a magába zárkózás attitűdjeit erősíti, nem a román történelem „zivatáros századainak” sajátos tapasztalatából fakad, hanem kizárólag abból, ahogyan a jelen manipulálja a történelmi referenciákat.

Boia értelmezése a román politikai közbeszédben igen fontos helyet vívott ki magának, és az egyetemisták között is rendkívül széles tábornak örvend. Az ország legnagyobb presztízsű kiadójánál, a Humanitasnál megjelenő könyvei nagy példányszámban

34 ■ *Pentru o istorie a imaginariului*, 167. old.

35 ■ Claude Karnoouh: *L'invention du peuple. Chroniques de Roumanie*. Arcantère, Paris, 1990.

36 ■ *Pentru o istorie a imaginariului*, 144. old.

37 ■ *Istoria românilor: o istorie conflictuală*. In: *Xenopoliana*, VI, 1998. 3–4. és 4–10. old.

38 ■ A román imagológiai szakirodalom néhány fontosabb munkája: Toader Nicoară: *Istoria mentalităților colective și a imaginariului social*. Presa Universitară Clujeană, Cluj, 1996. Mirrela Luminița Murgescu: *Între „bunul creștin” și „bravul român”. Rolul școlii primare în construirea identității naționale românești (1831–1878)*. Editura A' 92, Iași, 1999.

39 ■ Boia „textualista” megközelítését kritizálja például Alexandrescu: *i. m.* 27. old.; Alexandru Zub pedig a „történelmi valóság” és a „historiográfiai diskurzus” episztemológiai elválasztása mellett érvel *Discurs istoric și tranziție*, Editura Institutului European, Iași, 1998 c. kötetében.

kelnek el, és igazi bestsellerek. 1993 óta A Képzletbeli Tanulmányozásának Intézete néven elismert kutatóműhely vezet a bukaresti egyetemen. Sok „modernista” kolléga pedig az általa propagált módszertani megoldásokat tekintette a leginkább dinamikus és hiteles új historiográfiai paradigmának.³⁸

A *Történelem és mítosz a román köztudatban* megjelenése után Boiát nacionalista oldalról annak rendje és módja szerint támadások érték, s még azt is a szemére vetették, hogy tudatosan a „román identitás rombolására” törekszik. Következő kötetében, melynek a sokatmondó *Jocul cu trecutul* (Játék a múlttal) címet adta, éppen ezért azt igyekezett megmutatni, hogy nemcsak a román történeti mitológia konstrukció, hanem bármely más nemzet legendáriuma is.

Habár könyveivel komoly elismerést vívott ki magának a román elit értelmiség köreiben, több nagy szakmai presztízzsel rendelkező – és nem kommunista-nacionalista – tudós is szembehelyezkedett radikális pozíciójával. Többen szemére vetették „textualizmusát”, illetve azt, hogy egyáltalán nem tesz különbséget „a történelem *mint diskurzus*” és a „történelem *mint realitás*, mint a megtörtént dolgok összessége” között.³⁹ Mások azzal igyekeztek megtépní a hírnevét, hogy kimutatták metodológiai eszmefuttatásainak francia forrásvidékét (elsősorban Paul Veyne munkáira utalva, akire egyébként maga Boia nem túl gyakran hivatkozik). Azzal vádolták, hogy a „posztstrukturalista” módszertani kánont a román kulturális közegre való bármiféle reflexió nélkül, teljesen *akontextuálisan* emelte át, és nézőpontjából így egyetlen, teljességgel homogén „nacionalista vulgátává” mosódtak egybe az utolsó fél évszázad különféle hagyományokra hivatkozó és módszertani elveket valló történészcsoportjai és generációi.

Kétségtelen, hogy Boia metodológiai eszmefuttatásainak könnyed eleganciája mögött egyes pontokon igen komoly problémák húzódnak meg. A történeti tapasztalat kialakulásának értelmezése kötetiben túlzottan is *monolit*, és ugyanakkor *aluldeterminált*. Túl nagy a távolság a szubjektív történeti diskurzusok önkényességének feltételezése és a nagyon is fundamentális, lényegében pszichológiai alapozású rendező mechanizmusok determinizmusá között. Semmiféle szempontot nem kapunk arra nézvést, hogy egy adott történelmi tapasztalat integrálásához a kollektív tudattalan melyik mechanizmust választja a rendelkezésre álló különféle struktúrák közül (például a kulturális mássággal való találkozás során az egység elvének megfelelően episztemológiaiailag asszimiláljuk-e az idegen kultúrához tartozó jelenséget, vagy éppen hogy a „mi és ők” radikális alteritásában fogalmazzuk meg a lényegét).

Mint láttuk, Boiának az emberiség alapvető mitológáiról szóló kötetei elsősorban archetípusokat igyekeztek feltárni. Az ilyen elemzések, amelyek középpontjában a figuratív beszéd, a metaforák és a szimbólumok leírása áll, jól beleillenek a francia eszmétörténeti hagyományba, de egy másik nézőpont-

ból igencsak támadhatók. Jellegzetesen akontextuális értelmezés például ama kitétele a „képzletbeli történetéről” szóló kötetben, miszerint Rousseau *Az egyenlőség eredetében* az aranykor mítoszáat fordítja filozófiai nyelvre, hiszen ezzel tulajdonképpen rövidre zárja az interpretációt, és elhanyagolja a műfaji és egyéb konvenciók problémáját, átugorva a különböző diskurzív horizontok átjárhatóságának kérdését. Felmerül a kérdés, vajon a mitológiai referenciával sikerült-e megragadni Rousseau írásának lényegét, vagy a túlzottan nagy ívű közös nevező éppen hogy elfedi a szöveg sajátosságát.

Leggyakrabban Boia ismeretelméleti relativizmusát éri kritika. Véleménye szerint „a történelemből különféle szekvenciák fakadnak, melyek közül mindenki azt választja, ami éppen a legjobban megfelel neki” (142. old.). A revíziót végző történész feladata tehát tulajdonképpen nem történészi, hanem politikai – bizonyos (antidemokratikus) implikációk kiiktatása, ami végső soron a *történeti kérdések* és a közösség valódi problémáira vonatkozó „*valódi*” kérdések (amelyekre nézvést ama bizonyos implikációk kikapcsolandók) radikális elválasztását jelenti.

Nem egyértelmű ugyanakkor, hogy Boia rendszerében a modernizáció vagy a demokratizmus imperatívuszai milyen episztemológiai státussal rendelkeznek. S mindezt még tovább bonyolítja Boia elkötelezettsége Eliade mítoszmélete mellett, amely éppen nem relativista, hiszen a mítoszokat egy antropológiai megalapozású szakralitáskonceptióba ágyazza. Ekkor viszont igen nehéz választ adni arra a kérdésre, hogy mit csináljunk, amikor éppen a közösségi kohézió konstitutív mitológiája antidemokratikus? Minderre Boia rendszerében csak egy olyasfajta megoldás létezik, hogy szerencsés esetben demokratikus ellenmítoszok is vannak kulturális hagyományunkban, amelyek képesek e kohéziót megteremteni; illetve, ha nincsenek, tulajdonképpen fabrikálni kellene őket...

Mindent összevetve, Boia román identitásdiskurzusának ambivalenciái a kelet-közép-európai antinacionalista értelmiségi kísérletek jellegzetes dilemmáit mutatják. Míg a magas kultúra szintjén valóban megváltozott a történelemtől való közbeszéd, a tömegkultúra változatlanul a romantikus mitológiát közvetíti. Boia maga is felidézi például Mihail Viteazul megítélésének kérdését, akit a köztudat a „három román tartomány” egyesítőjének tekint, miközben Petre Panaitescu már a harmincas években is megírta – és Andrei Pippidi a hetvenes–nyolcvanas években újabb adatokkal is alátámasztotta –, hogy a fejedelem lényegében nem volt tudatában „nemzeti küldetésének”, és inkább egy reneszánsz *condottiere* logikájából lehet megérteni a viselkedését, mint a román nemzetállamiságéból.

Anekdotikus részlet, de mindennél többet mond a közhangulatról az a történet, miszerint a kolozsvári Sorin Mitu által jegyzett, a nemzeti mitológiát dekonstruálni igyekvő történelemkönyv elleni tiltako-

zásba állítólag még egy börtön lakói is bekapcsolódtak. A tankönyv körül kibontakozott vita jól mutatta a reformista tudományos diskurzus és a nemzeti-kommunista kánonban felnevelt generációk közötti szakadékot, arról nem is beszélve, hogy ebben a konfliktusban a történész szakmán belüli törésvonalak is rendkívül élesen megmutatkoztak.⁴⁰

A legutóbbi választásokon hatalomra került politikai elit által „helyzetbe hozott” történészek – mint az Elnöki Hivatalban államtanácsosi rangban az oktatást és tudományt felügyelő politikatörténész Ioan Scurtu, aki egyébként 1979 és 1990 között az Oktatási Minisztérium Történészbizottságának titkára volt – lényegében egy technokrata posztkommunista-nacionalista irányzatot képviselnek. Eközben a különféle reformista kutatási műhelyek szétforgácsolódtak, és komoly pénzhiánnyal küszködnek. A jelentősebb nyugati támogatás inkább a politológus- vagy szociológusképzést vette célba, a történészek számára vagy a kiszámíthatatlan egyéni külföldi próbálkozás maradt, vagy valamilyen módon mégiscsak kénytelenek beilleszkedni az állami infrastruktúrába.

Ebben az értelemben Boia munkáinak visszhangja egyben hatásának a határait is kijelöli. Mint láthattuk, írásaiban nem a történelmi eseményeket kívánja újraértelmezni, hanem elsősorban a historiográfiai kánon dekonstrukciójára törekszik, anélkül, hogy megmutatná, konkrét esetekben hogyan formálódnak ezek a kánonok, hogyan intézményesülnek, illetve hogyan hagyományozódnak egyik generációról a másikra.

Az alapvető félreértés abban van, hogy sokak számára Boia könyvei nem a történelmi kutatás kinduló-, hanem inkább a végpontját jelentik. Ama román olvasóknak, akik a iskolában elsajátított megkövesedett „üdv-történelmi”-nemzeti narratíváról gyanították, hogy hazugságokra épül, de nem tudtak vele semmit sem szembeszegezni, Boia munkái a „nagy leleplezés” felszabadító élményét jelentették. Ők Boia könyveiből azt olvasták ki, hogy a román historiográfiai kánon mitikus alapokra épül, de arra nem kapnak belőlük elég segítséget, hogy feladni kényszerült meggyőződésük helyére „új történelemképet” helyezzenek. Éppen ezért tulajdonképpen nem immunizálódnak a nacionalista diskurzus ellen, hiszen az egyetlen érv, amit az etnocentrikus kánonnal szemben fel tudnak mutatni, az, hogy mindez *konstrukció*. Ennek a „patthelyzetnek” a sajátos következménye volt az is, hogy a revizionista tankönyvekben lényegében átugrották azokat a pontokat, ahol nem tudtak a nemzeti romantikus hagyománnyal semmit sem szembeállítani, s többek között éppen ezzel váltották ki a közfelháborodást, hiszen nagyon sokan úgy érezték, hogy egyszerűen elvették tőlük a hőseiket.

Bizonyos értelemben a külföldi értékelők is arányt tévesztettek, amikor a *Történelem és mítosz a román köztudatban* az 1989 utáni román történettudomány legfontosabb eredményének kiáltották ki. Mindez részben abból fakadt, hogy azon kevés román törté-

nész közül, akik Nyugatra is eljutnak, Boia volt a legkompatibilisebb a kurrens metodológiai nyelvezetekkel. Az olvasó számára, aki nem ismeri jól a referenciákat és nem is óhajt bennük elmélyedni, megnyugtató látni, hogy bezzeg a román historiográfiai kánon elmaradott és máig romantikus konstrukciókban tobzódik. Mindezt csak tovább erősítette a külföldi kutatók irritációja, amit akkor éreznek, amikor a román hivatásos országimázis-építők a traumatikus kisebbség-érzésből fakadó szokásos „k. európai” bornírtsággal mindenkit arról győzködnek, hogy ha a kereszténység román védőbástyája nem tartotta volna magát oly vitézül, az európai civilizációnak se híre, se hamva nem lenne.

Végül talán mondani sem kell, hogy különösen hamis az az értelmezés, amely Boia írásaiba annak „beismerését” látja bele, hogy a román történelemkép hazugságokra épült, s ezzel szemben valamelyik más nemzeti narratíva igaza biztos tudatában léphet fel.

Hiba lenne ugyanakkor ezekért a „túlinterpretáló” olvasatokért magát a szerzőt okolni, hiszen ő minden lehetséges fórumon hangoztatja, hogy nem áll szándékában „történelemképet” alkotni. Eredeti intenciói ennél szerényebbek – nagyon is tisztában van azzal, hogy könyveit tévedés megoldásnak tekinteni, hiszen ő maga kérdésfeltevésnek szánja őket. Arra hívja fel a figyelmünket, hogy kétszer is gondoljuk meg, mielőtt „történelmi tényekre” hivatkozunk, s akkor is igencsak résen kell lennünk, ha egy politikus történelmi példákkal támasztja alá érvelését.

Mindez azonban egyáltalán nem jelenti a történelem mint „szigorú tudomány” leértékelését. Nemcsak mi játszunk a múlttal, a múlt is játszik velünk. Ahogy egy interjúban Boia megfogalmazza: „Nem lehet történelmet írni anélkül, hogy ne ismernénk a játékszabályokat. De még ha betartjuk is őket, a történelem akkor is különböző irányokba visz bennünket.” „A história végtelen dialógus múlt és jelen között, azaz egy a jelen és a múlt sokféle lehetséges párbeszéde közül. Azt szeretném a diákjaimmal megértetni, hogy nem létezik egyetlen történelem, és bizony nagy kár lenne, ha csak egy létezne.”⁴¹ □

40 ■ Mindehhez lásd Răzvan Pârâianu: National prejudices, mass media and history textbooks: The Mitu controversy. In: Trencsényi Balázs, Cristina Petrescu, Dragoș Petrescu, Constantin Iordachi, Kántor Zoltán (eds.): *Nation-building and contested identities: Romanian and Hungarian case studies*. Regio Books/Poliform, Bp.–Iasi 2001. 93–117. old.

41 ■ Recursul la istorie. Magdalena Boianu interjúja. *Dilema*, 1998. október 2–8. <http://www.algoritma.ro/dilema/>.